International Journal of Arts and Education 1(1):1-17 April 2017

© SERIAL PUBLISHERS, 2017 www. serialpublishers.com

MCHANGO WA MAZINGIRA YA MWANDISHI KATIKA MATUMIZI YA MAFUMBO

AYIERA Elijah Arasa[1], Dkt. ONTIERI James Omari[2], Dkt. AYODI Nancy[3]
[1]Mwanafunzi, Chuo Kikuu Cha Maasai Mara- Kenya
[2]Mhadhiri, Chuo Kikuu Cha Maasai Mara- Kenya
[3]Mhadhiri, Chuo Kikuu Cha Maasai Mara- Kenya

Barua Pepe: elijahayiera@gmail.com, jontieri@gmail.com, nancyayodi@gmail.com

Ikisiri: Lugha ni kiungo muhimu cha riwaya kwani ni kupitia kwa lugha ambapo mwandishi huyafikia malengo yake ya kisanaa na kuwasilisha ujumbe wake. Suala hili limechangamkiwa na watafiti wengi wa fasihi kote ulimwenguni. Makala hii inajikita katika kuchunguza mchango wa mazingira ya mwandishi katika matumizi ya mafumbo kwenye riwaya mbili za Katama Mkangi: *Mafuta* na *Walenisi*. Kwanza, makala hii imebainisha kuwa, wakati ambapo Mkangi alikuwa akiandika riwaya hizi, uhuru wa kuikosoa serikali iliyokuwa mamlakani haukuwepo na kwa hivyo, alilazimika kutumia ufumbaji kuwasilisha ujumbe wake ili kuhepa rungu ya serikali. Pili, alikosomea na waandishi wengine, walimwathiri katika matumizi ya mbinu ya ufumbaji katika Uandishi wake. Tatu, hali ya kisiasa dhidi ya waandishi wakati wa uandishi wake ilimlazimisha kutumia lugha ya ufumbaji ili ichukuane na wakati huo. Aidha, kutokana na makala hii ni dhahiri kuwa Mkangi alitumia mbinu ya ufumbaji kumzindua msomaji kuhusu athari za utabaka, ubepari, unafiki wa viongozi miongoni mwa mengine. Yaliyoshughulikiwa katika makala hii yalilikusanywa kupitia kwa upekuzi wa maandishi na riwaya mbili za Mkangi: *Mafuta* na *Walenisi* kwa kuzingatia lugha ya mafumbo. Makala haya ni muhimu kwa kuwa yatawasaidia wasomaji kuelewa kazi hizi za Mkangi zilizoandikwa kimafumbo.

Maneno Muhimu: Mafumbo (Ufumbaji), Mazingira, Lugha, Mafuta na Walenisi

1.0 Utangulizi

Wakati mwingine ni muhimu kutambua mazingira alimotungia mtunzi kazi yake kama njia ya kumsaidia msomaji kuelewa zaidi sababu ya uchaguzi wa lugha na maudhui katika kazi husika. Hii ni kwa sababu mazingira anamotungia kazi huathiri sana uchaguzi wake wa lugha na jinsi anavyoendeleza maudhui yake. kuelewa mazingira alimotungia huenda kukamsaidia msomaji kutambua kinagaubaga maana ya mtunzi kutumia fani mbali mbali katika lugha, kuweza kutambua kama palikuwa na mshawasha wa namna fulani uliomfanya kuandika hivi na sio vile na pengine kutambua ni kwa nini kaandika.

Kuna aina mbalimbali ya mazingira ambayo huweza kuathiri uandishi wa mtunzi: kiwakati, historia ya kisiasa, kijamii, uchumi wao na mahali. Kwa jumla hivyo basi, tumeona kuwa ni jambo la ziada kwa msomaji kuhakiki na kuelewa mazingira alimotungia mtunzi (kama ataweza) ili kuelewa zaidi kazi ile ya fasihi. Hili ndilo limetupa mshawasha wa kuchunguza katika makala hii jinsi mazingira yake Mkangi yalivyochangia katika kufumba kazi yake.

Katika kuelewa jinsi mazingira ya Mkangi yalichangia katika kuandika kazi yake kimafumbo ili kumzindua msomaji inatubidi kushughulikia historia ya mwandishi. kwa kushughulikia historia ya mwandishi tumezingatia mambo sita: mahali pa kuzaliwa, kisomo chake, kazi aliyoifanya, hali ya kisiasa dhidi ya waandishi wakati wa uandishi wake, uandishi wake na watu waliomwathiri katika maisha yake. kushughulikia maisha ya mwandishi ni muhimu kwa sababu hutusaidia kuweka msingi bora wa kuelewa namna tajriba yake ya maisha ilivyoathiri falsafa, imani na mtazamo wake katika uandishi wake. Aidha, sehemu hii imetusaidia kuonyesha mahali ambapo mwandishi alipata mafumbo na kuyatumia kwenye riwaya zake. Hali kadhalika, makala hii imeshughulikia aina ya mafumbo yanayopatikana katika mazingira ya Mkangi

1.1 Kuhusu Mwandishi wa Riwaya za *Mafuta* (1984) na *Walenisi* (1995)

1.1.1 Kuzaliwa kwake

George Katama Mkangi alizaliwa mkoani pwani, nchini Kenya, mnamo mwezi wa Machi, Tarehe ishirini, mwaka wa 1944, sehemu ya Ribe.

1.1.2 Kisomo

Mkangi alianza masomo yake katika shule moja ya Kiarabu ambapo alifanya mtihani wa C.E.E (Common Entrance Examination). Baada ya kuupita mtihani huu, alijiunga na shule ya msingi ya Mariakani katika darasa la tano na sita. Huu ulikuwa mwaka wa 1956 na 1957. Baadaye alijiunga na St. Michael Giriama, akasoma huko mwaka wa 1958 na 1959. Alifanya mtihani wa KAPE. Hapa alifaulu na kujiunga na St. George Giriama mwaka 1960-1963.

Alifanya mtihani wa kidato cha nne uliojulikana kwa jina Cambridge Examination. Alipita katika daraja la kwanza. Alijiunga na Strathmore school mwaka wa 1964 katika kidato cha tano na kufanya mtihani wa kidato cha sita mwaka wa 1965. Baada ya mtihani huu uliojulikana kama Cambridge Higher Examination, alifaulu na kujiunga na Chuo Kikuu cha Afrika Mashariki huko Dar-es salaam (sasa Chuo Kikuu cha Dar-es salaam). Huko alisomea jiografia, Isimu, Elimu jamii na Kiswahili.

Kati ya mwaka wa 1972-1973, alijiunga na Chuo Kikuu huko Uingereza ambako alipata shahada ya uzamili katika somo la elimu, Mipango na Maendeleo. Katika mwaka wa 1978 alipata shahada ya Udaktari katika Elimu jamii kutoka chuo hicho hicho cha Uingereza.

1.1.3 Kazi

Baada ya mtihani wa kidato cha sita Mkangi alifanya kazi na East African Harbours mjini Mombasa, kabla ya kujiunga na chuo kikuu cha Dar-es salaam. Huu ulikuwa mwaka wa 1967. Baada ya kumaliza masoma ya chuo kikuu, alisomesha katika shule ya upili Ribe. Huu ulikuwa mwaka wa 1971. Mwaka wa 1972 alipandishwa cheo na kuwa mwalimu wa shule ya upili ya Dr. Aggrey. Hapa alikaa kwa muda wa miezi sita na akapata udhamini Kwenda kusomea shahada ya uzamili huko Uingereza. Katika chuo hiki pia aliweza kusomea shahada ya uzamifu na kuhitimu mwaka wa 1978.

Baada ya kupata digrii ya Udaktari, Mkangi alikuwa mhadhiri katika Idara ya Sosiolojia, chuo kikuu cha Nairobi. Wakati huu ndipo alipojitokeza kama mhakiki wa jamii na katika mihadhara

yake, alizungumza waziwazi juu ya maovu ya kijamii na kisiasa ambayo yalitokana na uongozi mbaya. Baadhi ya maonevu aliyazungumuzia Mkangi ni kama vile uovu uliokuwepo katika utawala usiotilia maanani masilahi ya wengi, dhuluma, mateso, ukandamizaji, matumizi mabaya ya asasi kama mahakama na polisi, harakati za kitabaka, unyanyasaji wa wafanyakazi, ubaguzi katika viwango tofauti miongoni mwa maovu mengine. Kitendo cha kuzungumzia maovu ya kijamii na kisiasa kilikuwa kitendo cha ujasiri mkubwa kwa sababu wakati huo, uhuru wa kujieleza ulidhibitiwa nchini Kenya.

Maoni na mawazo ya Mkangi yalijitokeza katika mihadhara yake na makala yake yalichapishwa magazetini na vitabuni. Ilibainika kwamba, msingi wa upinzani wa Mkangi ulijikita katika tofauti za kiitikadi. Itikadi yake ya kijamaa iligongana na mfumo wa kibepari uliotawala jamii yake. Hakuficha chuki yake dhidi ya mfumo wa kibepari. Mwelekeo huu unadhihirika waziwazi katika riwaya zake *Mafuta* na *Walenisi*. Toni ya uchungu inayotawala riwaya hizi na inayotiliwa nguvu na uteuzi wa istiari za uchafu na uovu mathalani sumu, ujambazi, uigaji, matapiko, nyute, kinyesi na mikojo inaakisi uchungu aliokuwa nao mwandishi. Mbinu aliyotumia Mkangi ya kupanua mandhari au kuyarefusha ni mbinu zinazotumiwa na waandishi wengi wanaoandika katika mazingira sawa na aliyoandika.

Kitendo cha kuzungumzia maovu ya kijamii na kisiasa katika mihadhara yake akiwa mhadhiri katika Chuo Kikuu cha Nairobi, ambayo yalitokana na uongozi mbaya kilimpelekea kukamatwa na kutiwa kizuizini na serikali ya KANU. Mkangi alipoteza kazi yake kama mhadhiri wa chuo kikuu cha Nairobi baada ya kutiwa kizuizini. Alipoachiliwa kutoka kizuizini, Mkangi alinyimwa kazi katika vyuo vyote vikuu vya kitaifa (Vunyoli, 2004, Chacha, 2003). Baadaye Mkangi aliajiriwa katika Chuo Kikuu cha USIU kisicho cha serikali jijini Nairobi ambapo alifunza mpaka alipofariki katika ajali ya barabarani mwaka wa (2004.)

1.1.4 Uandishi wake

Uandishi wa Mkangi ulianza akiwa katika Chuo Kikuu cha Dar-es-salaam. Akiwa huko, aliandika riwaya ya *Ukiwa* (1975). Mwandishi aliungama kwamba alitiwa hamasa kujitupa katika ulingo wa uandishi na mwalimu wake Profesa George Mhina. Kuna mambo kadha yaliyomtia motisha ya kuandika *Ukiwa* kulingana na mahojiano ya Mkangi na Chacha (2003). Aliungama kuwa *Ukiwa* ni tawasifu yake. Alikuwa akiandika matukio yake mwenyewe ya ujana. Riwaya za *Mafuta* na *Walenisi* ni riwaya zinazojihusisha kwa kiasi kikubwa na suala la siasa. Mkangi anasema riwaya hizi za kufikirisha na zinazochochea msomaji ajitazame upya pamoja na kuichunguza jamii yake kwa jicho pevu na la ndani. Kazi zake zingine ambazo ameandika ni kama, Hadithi za Mfalume Tapwaratapwara (2003). Hii ni hadithi fupi. Kazi zake ambazo hazijachapishwa ni:

1) Mlo (Maskini Liberation Organization)
2) Mswada wa - Ningekuwa Mungu (Tamthilia)
3) Mazingaombwe
4) Matunda Sita Mtini (Hadithi za watoto)

1.1.5 Hali ya kisiasa dhidi ya waandishi wakati wa Uandishi wake

Utawala wa Kenya, Mkangi akiandika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi*, haukuweza kuvumilia kukosolewa. Wasomi na wanaharakati kama Mkangi ambao walikuwa wazalendo na waliotoa

maoni yao kwa lengo la kurekebisha jamii walionekana kuwa wasaliti. Serikali iliwaona kama maadui na ikatangaza vita dhidi yao. Makachero walisambazwa katika vyuo vikuu ili kufuatilia matamshi ya wasomi wenye mawazo ya kimaendeleo (Ogoti, 1995). Makachero walijiunga na wanafunzi katika mihadhara na kurekodi kisiri kauli zilizotolewa na wahadhiri za kuikosoa serikali (Ogot, 1995). Wahadhiri wengi wakati huo, akiwemo Mkangi walikamatwa na kuwekwa kizuizini kulingana na Chacha (2003) na Vunyoli (2004). Mkangi alihojiwa kwa muda wa siku sabini na tano (75) kabla ya kuwekwa kizuizini. Alihitajika kukiri kuwa ametubu. Mahojiano haya yaliongozwa na aliyekuwa mkuu wa polisi marehemu Philip Kilonzo. Alipokuwa kizuizini ndipo alipoandika riwaya ya *Walenisi*. Katika riwaya za *Mafuta* (1984) na *Walenisi* (1995) Mkangi ameeleza mateso ya wafungwa wa kisiasa kulingana na tajriba yake alipokuwa kizuizini kwa miaka miwili.

Sababu rasmi iliyotolewa kwa kukamatwa kwa Mkangi ilikuwa kwamba alikuwa mwanachama wa kundi la kisiri la *Mwakenya* liloendesha Shughuli za chini kwa chini kuiangusha serikali ya KANU. Lakini Wakenya wengi waliamini kwamba sababu hasa ya kukamatwa kwake ilikuwa ni mawazo, itikadi na msimamo wake ambao ulipingana na ule wa utawala (Mbatiah, 2003). Baada ya kuachiliwa kutoka kizuizini, Mkangi aliadhibiwa kwa kunyimwa kazi katika vyuo vikuu vya kitaifa (Vunyoli, 2004, Chacha, 2003). Hivi ndivyo serikali ya wakati huo ilivyokuwa ikiwaadhibu maadui zake miongoni mwa adhabu nyingine.

Kwa muhtasari, dhuluma zilizokuwa nchini na kuzuiliwa kwa Mkangi kulichangia katika uandishi wa riwaya za *Mafuta* na *Walenisi*. Kwa hivyo aliaandika riwaya hizi kiuamilifu ili kuwamulikia Wakenya dhuluma zinazofanywa dhidi yao na viongozi dhalimu. Lengo la kuwamulikia maovu haya ni kuwazindua ili wapiganie mapinduzi katika jamii.

1.1.6 Watu Waliomwathiri

Mawazo ya Mkangi yaliathiriwa na watu wafuatao kulingana na mahojiano yake na Chacha (2003) na Vunyoli (2004). Mwalimu Nyerere, Karl Marx, Walter Rodney, Fidel Castro, Shaaban Robert na Yesu Kristo (hasa mtindo wake wa kutumia mbazi).

Wengine waliomwathiri ni wanamapinduzi kama Mao Tse Tung, Augostino Neto wa Angola, Kwame Nkurumah wa Ghana, Nelson Mandela aliyekuwa Rais wa Afrika Kusini, Thomas Sankara aliyekuwa wakati mmoja Rais wa Congo na Muamar Gadhafi wa Libya. Wengi wa waandishi waliomwathiri kuhusu uongozi ni watu walioshikilia mawazo ya mrengo wa kushoto. Siasa zao ziliegemea katika ujamaa, mfumo ambao Mkangi ameupendelea sana katika maisha yake na ambao umeathiri dhamira za riwaya zake *Mafuta* na *Walenisi.*
Katika kutoa sababu iliyomsukuma kuandika riwaya ya Mafuta Mkangi anasema:

> ‘‘Niliandika Mafuta mwaka wa 1984, wakati wa serikali ya ukandamizaji. Niliandika kuonyesha udhalimu mkubwa uliokwepo. Wakati huo, nilikuwa katika mapambano ya kuona kuwa katika nchi yetu imejitoa katika hali iliyokuwepo (ukandamiziji, udhalimu, ukatili wa viongozi na idhilali za kila aina). Ilinibidi niandike Mafuta kimafumbo. Kitabu chenyewe ni kigumu.’’(Chacha 2003:47)

Kutokana na dondoo hili, Mkangi amesema mtindo wa kimafumbo ni mgumu. Hata hivyo, ni wazi kuwa alitumia mafumbo kimakusudi kupitisha ujumbe wake kwa wasomaji wake ili wazinduliwe kuhusu hali zao halisi na waweze kuchukua hatua zifaazo kujinasua kutoka katika ukandamizaji uliokuwepo. Kwa hivyo, Mkangi aliandika riwaya hizi ili kuyamulika maovu yanayotendwa na wanajamii pamoja na watawala. Ikiwezekana wapiganie haki na usawa katika jamii yao.

Uandishi wa riwaya za *Mafuta* 1984, ulichochewa na jinsi mambo yalivyokuwa humu nchini. Riwaya hizi zinaiponda serikali kwa vitendo vya udhalimu kwa wananchi. Mkangi alitumia mafumbo kuelezea uhalisi wa mambo akiwa na lengo la kuwazindua wasomaji wake wapiganie taifa lenye usawa.

1.2 Mchango wa Mazingira Katika Matumizi ya Mafumbo

Wakati Mkangi alipokuwa akiandika riwaya hizi, uhuru wa kuikosoa serikali iliyokuwa mamlakani haukuwepo. Kazi zilizoonyesha uozo wa serikali na jamii zilipigwa vita. Waandishi kama Ngugi wa Thiong'o, Alamini Mazrui, Oyugi Okong'o na wengine walitiwa kizuizini kuhusiana na maandishi yao yaliyokuwa yakitoa shutuma dhidi ya serikali (Vunyoli, 2004). Alamini Mazrui aliandika tamthilia ya *Kilio cha Haki* (1981). Wakati huu kulikuwa na dhuluma serikalini dhidi ya wanaharakati wakitetea haki katika nyanja mbalimbali za maisha.

Mkangi amehiari kutumia mafumbo kwa sababu muhimu, kama alivyosema Abdilatif Abdalla (1973: 23), katika shairi lake KUNO KUNENA, ubeti wa pili:

Kuna na huku kunena, kunena hakutakiwi,
Kunena wanakuona, kunena kwamba si kuwi'
Kunena wakikuona, kukuita hawakawi,
Kunena kani kwanuka, nikome kukunena?

Abdilatif alisema mambo haya baada ya kuwekwa kizuizini kutokana na yale aliyokuwa amesema katika makala ya ''Kenya Twendapi?'' Hapa anaeleza kuwa kunena hakutakiwi na ikiwa watakuona basi watakutia na kukutenga na jamii. Maneno ya mdomo yanatoa hisia kuliko maandishi. Kutokana na mazingira haya ya kisiasa yaliyokuwepo nyakati hizo nchini Kenya, waandishi walioandika kuzindua umma kutokana na maovu ya mfumo wa kibepari uliojaa unyonyaji na dhuluma za kila aina, walilazimika kutekeleza haya kichinichini, kimafumbo, kwa minajili ya kuikwepa mitego ya makachero wa chama tawala cha wakati huo KANU; na kutokana na sababu kuwa utawala wa Kenya wakati huo haukuvumilia kukosolewa. Wasomi kama Mkangi ambao walikuwa wazalendo na waliotoa maoni yao kwa lengo la kurekebisha jamii walichukuliwa hatua ya kutiwa kizuizini (Ogot, 1995). Serikali iliwaona kama wachochezi.

Kutokana na ufafanuzi huu ni dhahiri kuwa Mkangi alihiari kutumia mbinu za lugha hususani mafumbo ili yachukuane na mazingira ya wakati huo. Aliamua kutumia mafumbo katika uandishi wake ili kuepukana na mkono wa serikali. Chini ya mbinu hii, mafumbo, aliwasilisha maana nzito zenye kukabili maswala mbalimbali nyeti ya kisiasa, kijamii, kidini na kiuchumi. Mkangi aliungama katika mahojiano yake na Chacha (2003) na Vunyoli (2004) kwamba, aliandika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi* kuichambua serikali ya KANU kutokana na udhalimu wake kwa wananchi. Kupitia kwa mafumbo, Mkangi analenga kuwamulikia wanajamii maovu

ya serikali ya KANU na kushindwa kwake kutekeleza matakwa ya wananchi. Mafumbo anayotumia yanaonyesha migogoro iliyomo katika jamii ya kitabaka ili msomaji afafanukiwe na hali halisi katika maisha.

Mazingira ya kisiasa, kiuchumi, na kijamii yaliyomzingira Mkangi alipokuwa akiandika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi* yalimsukuma kuwazindua wanajamii kuhusu hali halisi iliyokuwepo nchini na wakati uo huo kuwatolea suluhu la kukabiliana na hali hizo kupitia kwa mapinduzi. Mazingira ya mwandishi hayana budi kuoana na yale anayoandika. Hivyo basi, fasihi haina budi ichunguzwe katika muktadha wa kumhusisha binadamu sio tu na nguvu za kimaumbile, bali pia na nguvu zinazotokana na jamii yake ambazo huweza kuathiri mawazo 'na mielekeo yake kama anavyosema Candwell (1947: 29):

> Ulimwengu huu wa kisanaa ni ulimwengu wa hisia za kijamii, ulimwengu wa maneno na picha ambao umejengwa kutokana na tajriba ya maisha ya wote, hisia za utangamano kwa wote.

Kutokana na mawazo haya makala hii iliwajibika kutilia maanani nguvu mbalimbali za kimazingira 'ambazo ni chimbuko la kazi ya sanaa, nguvu ambazo hujenga tajriba ya msanii inayompa hamasa ya kuifuma kazi yake. Kazi yoyote ya sanaa hutungwa katika muktadha fulani na uelewaji wa muktadha ni muhimu sana katika kuelewa maana alizokusudia mwandishi (Levison, 1983: 9).

Willet (1964: 107) akimnukuu Brecht, anasema kwamba ni kwa maslahi ya jamii ambapo fasihi inatakiwa kutoa vielelezo kwa ukweli wa maisha, vielelezo ambavyo vina manufaa kwa umma. Mkangi kutokana na mazingira yake alitoa mafumbo katika uhalisia wa maisha wakati alipoandika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi.* Hali ya kutumia mafumbo yenye uhalisi kulingana na Nochlin (1971: 42) ni kama kuondoa shuka la njozi lililofunika uhalisi kwenye mambo yanayozungumziwa. Stronberg (1968), akinukuliwa na Momanyi (1991) alikiri maoni haya aliposema kuwa, mwandishi anayeandika kutokana na uhalisia wa mambo anachota maudhui yake kutoka kwa watu halisi na mazingira halisi.

Aidha, watu waliomwaathiri Mkangi walichangia katika matumizi ya mafumbo mathalani, Shabaan Robert ambaye alipendelea mno mtindo wa uandishi alioutumia Mkangi wa kutumia hadithi na motifu ya safari kutolea maudhui yake. Shabaan Robert alipendelea pia kuandika kimafumbo, mtindo ambao ulimwathiri Mkangi katika kazi yake.

Vilevile, tajriba ya Mkangi alipokuwa kizuizini ilichangia katika matumizi ya mafumbo hasa dhuluma zilizotendewa wafungwa wa kisiasa. Hali kadhalika, kusomea kwake katika Chuo Kikuu cha Dar-es-saalam nchini Tanzania kulimwathiri kuhusu mafumbo yanayosawiri uzuri wa ujamaa aliyotumia katika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi.*

Katika sehemu inayofuata utafiti huu umeshughulikia aina za mafumbo yanayopatikana katika mazingira ya mwandishi na ambayo baadaye yanabainika katika kazi zake.

1.3 Aina ya Mafumbo Yapatikanayo katika Mazingira ya Mkangi

Mafumbo hutumiwa kuelezea kauli ambazo huficha maana fulani (Wamitila, 2003). Wamitila (mtaje), anaendelea kusema kuwa, huwa kuna jambo ambalo limefumbwa ambalo msikilizaji anahitajika kufumbua labda kwa kujibu swali au kutoa ufumbuzi unaotakiwa. Aidha, anamaliza kwa kusema kwamba mafumbo pia huweza kuwa maelezo marefu ambayo yamefumba kitu (au jibu) ambacho msikilizaji anaweza kukifumbua au kukielewa.

Wataalamu wa fasihi wameibuka na njia mbalimbali za kuainisha mafumbo. Senkoro (1982:37) anatambua makundi matatu makuu ya mafumbo: jazanda, taswira na istiari. Anasema kuwa mafumbo yaliyojengwa ndani ya tamathali za usemi huwezesha ujumbe kuganda vizuri akilini mwa msomaji. Hivi ndivyo alivyofanya Mkangi katika kuteua tamathali za istiari, tashbihi, jazanda na nyingine ili kutupa ule uhalisi katika mafumbo anayoibusha.

Aina ya mafumbo hutokana na jinsi yalivyobuniwa na kutumiwa kulingana na wajibu yaliyopewa. Leech (1969:147, 150, 152, 156), Mwenda (2004), Wamitila (2004), Musembi (2005) na Wangari (2011) wote wanaafikiana kuwa ujumbe hufumbwa katika tamathali mbalimbali za usemi kama vile: taswira, jazanda, istiari, ishara, mbazi, tashbihi na hata methali. Hivyo ni kusema kuwa wasanii hutumia mbinu za taswira, jazanda, istiari na hata methali kama nyenzo za ufumbaji.

Leech (1969), akifafanua taswira hasa za kiishara (zionekanazo), anasema kuwa taswira hizi hujengwa katika akili ya msomaji kutokana na uteuzi wa lugha ya mwandishi. Taswira hizi ni zile zinazohusiana na kusimama kwa ‘‘niaba ya’’. Leech (mtaje), anaendelea kusema kwamba taswira za kiishara huunda picha iliyo na ujumbe uliofichika au ujumbe wa ziada. Hivyo taswira hizi huhitaji kufumbuliwa kwani huwa na maana nasibishi iliyo tofauti na maana asili ya neno. Aidha, anamalizia kwa kusema kuwa, kwa jumla taswira za kiishara zina uwezo wa kubeba maana tofauti kutegemea jamii husika. Kutokana na maelezo haya ya Leech ni dhahiri kuwa taswira ni aina mojawapo ya mafumbo aliyotumia Mkangi katika kazi yake.

Mwenda (2004), anaeleza kuwa jazanda ni mafumbo ambamo maana ya kitu imefichika. Anaendelea kueleza kuwa, wakati mwingine mwandishi huwa anawapatia wasomaji wake kazi ya kutafuta na kung’amua maana ya kitendo au hali fulani au kisa kwa kutumia fumbo au kwa kutumia jambo ambalo laeleweka kuwa la kawaida lakini kumbe pana ujumbe uliofichika. Aidha, msanii anaweza kuwa ametumia maneno na visa ambavyo kwa msingi ni vya kawaida kumbe vile visa vyatoa ujumbe mwingine ambao umefumbwa kama jazanda. Tukiangazia maelezo ya Mwenda (mtaje), ni wazi kuwa Mkangi alitumia jazanda kama nyenzo ya kufumba ujumbe wake kwa lengo la kuwazindua wasomaji wake.

Istiari ni namna ya kiubunifu ya kurejelea kitu kingine kilicho na sifa zinazofanana na zile za kile kinachoelezwa (Wangari, 2011). Aidha, anasema kuwa ujumbe kupitia kwa istiari hutolewa kwa njia iliyofichika. Naye Wamitila (2004: 154), anasema kuwa istiari ni msingi wa mafumbo au kufichwa kwa maana ambayo msikilizaji au anayetegewa anapaswa kutegua. Hivi ndivyo alivyofanya Mkangi katika kubuni mafumbo yake ili kuwapa wasomaji wake uhalisi wa maisha na kuzinduka ili kupigania haki zao.

Msokile (1993:45) anasema kwamba mafumbo hujengwa kutokana na matumizi ya tamathali za usemi, hasa jazanda, istiari, tashbihi, taswira na ishara zenye kuhusu mawazo, dhana, vitu au maumbile. Jazanda, istiari na ishara huwa na ujumbe uliofichika na huhitaji kufumbuliwa. Hali kadhalika, Musembi (2005), anatambua aina tatu kuu za mafumbo: jazanda, taswira na istiari. Musembi (mtaje), anasema kuwa Mkangi alitumia tamathali hizi za usemi ili kushughulikia maswala nyeti na mazito yanayozikumba nchi nyingi za bara la Afrika, ikiwemo Kenya.

Hivyo, kutokana na msingi wa maelezo haya, makala hii inaakisi maoni ya wataalamu mbalimbali kuhusu aina za mafumbo na inajikita katika mafumbo aina tatu: taswira, jazanda na istiari.

1.4 Mifano ya Mafumbo Yajitokezayo katika Riwaya ya *Mafuta*

1.4.1Taswira ya Mhusika Matope

Matope ni raia anayeishi katika kidimbwi cha matope kama makazi yake. Jina lake la kimajazi linatangaza sifa za wazi na za kuonekana za mhusika anayeitwa hivyo. Anapoletwa mahakamani kutokana na tuhuma ya kuwaosha wateule kwa maji, hulka yake inatisha. Tunaelezwa:

> ‘‘Matope alikuwa yu bado tulii…mate aliyotemewa yakiwa sasa yaanza kumdenwa ute, damu zikimchuruzika, maumivu yakimchoma kama miba, huku mashavu na viungo vikimwiva kwa shauri ya makofi, mateke, bakora na marungu…’’(uk.43).

Taswira ya matope inaashiria mateso aliyotendewa katika uhalisia wa maisha, kumtemea binadamu mate ni kitendo cha kutomthamini kama binadamu. Pia taswira ya kuonekana kwa damu iliyokuwa ikimchuruzika Matope inaonyesha athari ya kichapo alichokipata kutoka kwa watesaji wake. Maumivu ya Matope yanalingalishwa na maumivu yampatayo mtu anapochomwa na miiba kuonyesha uchungu wa maumivu yale. Mashavu ya Matope yalikuwa yamevimba na kubadilika rangi kutokana na makofi na mateke. Matumizi ya bakora na marungu kumchapia binadamu ni ithibati ya kumnyanyasa bila kujali mahali ambapo rungu hiyo itakapoangukia. Taswira nzima ya Matope inampelekea msomaji kulengwalengwa na machozi. Pia inazindua ujuzi wa msomaji kuhusu mikakati inayotumiwa na watawala kuwadhulumu watawaliwa. Aidha, mitafaruku kati ya tabaka tawala na tabaka tawaliwa inaangaziwa.

1.4.2 Uchi wa Matope

Matope aliletwa mahakamani akiwa amevalia mabaki yaliyokuwa awali ni suruali fupi, yaliyositiriwa na ukambaa uliomwingia matakoni na kujitokeza mbele kinenani ambako kibambu cha nguo ndicho kilichoonekana kikimhifadhia heshima yake (uk.35). Kipande cha tambara alichokivaa kusitiri uchi wake kilitupiliwa mbali na watesaji wake na akabaki uchi wa mnyama, tukio ambalo liliwafurahisha sana hao watesaji wake. Mwandishi anatueleza kuwa:

> Ti alisinyaa alipouona ule ukambaa uliokuwa umemsitiri utu wake ukivutwa na kukatwa kwa hasira. Kufanyiwa hivi, vicheko vikalipuka – vicheko vya kiwehu (uk.41).

Kule kuvutwa kwa ukambaa uliomsitiri utu wake Matope alibaki uchi wa mnyama. Uchi wa Matope ni jazanda inayoashiria usafi wa roho aliokuwa nao Matope licha ya kwamba anateswa. Jazanda hii ya uchi wa Matope inaonyesha tofauti za kitabaka zilizopo katika jamii.

1.4.3 Njuzi

Mtue anatueleza hali ya watu wote waliohudhuria kikao cha mahakamani wakingojea hukumu ya Matope itolewe. Anatuambia kuwa wote waliohudhuria kikao cha mahakamani walionekana wakiwa na hofu kubwa yeye akiwa mmoja wao. Anasema:

> ‘‘Mwenzake Ti alikuwa kana kwamba ameketia mwiba. Si shushurushushuru hizo namna ya paka atakaye kuzaa. Ukweli ni kwamba, si Ti peke yake ndiye aliyedhihirisha utwetwe huu. Furukutu za hofu zilihisika zikienea jinsi ya wale waliokuwapo kujitahidi kuzificha. Njuzi alikuwa ameingia nyumba ya kuku. Si ajabu wengi walikuwa wakijijambia na kujikojolea ovyoovyo’’ (uk. 35)

Matope anapoingia mahakamani anasababisha shushurushushuru kwa kila mteule aliyekuwepo. Hapa ndipo mwandishi anatumia istiari kuwa ni kama ‘njuzi alikuwa ameingia nyumba ya kuku. Istiari hii imetumika kiuamilifu ili kutuonyesha kuwa viongozi wa tabaka la juu, wana jukumu la kudumisha tabaka lao kwa kuendeleza uwongo kwa kutumia kila njia; iwe vitisho, mahakama au kasumba maluwaza za kisiasa na kiuongozi.

1.5 Mifano ya Mafumbo Yanajitokeza Katika Riwaya ya *Walenisi*

1.5.1 Mwanamke

Suala la nafasi ya mwanamke limechukua nafasi kubwa katika riwaya ya *Walenisi*. Mkangi ametumia mbinu ya ukinzano kuibua taswira mbili kinzani za mwanamke wakati wa utawala wa Wachuna ambao ni sawa na jamii ya Dzombo na taswira za mwanamke huru wa Walenisi.
Wanawake katika jamii ya Dzombo na wakati wa utawala wa kichuna wanasawiriwa kama viumbe duni, ambao wanatumiwa kama vyombo vya kuzindua ashiki za wanaume. Mwandishi anaeleza kwamba wanawake walikosa mamlaka ya maamuzi. Walinyimwa nafasi za kushiriki katika maendeleo ya nchi, hawakupewa nafasi za uongozi. Pia walilazimishwa kumeza dawa za kila aina za kupanga uzazi (uk. 123). Tofauti za kijinsia zinazidishwa na Dzombo anapowaeleza wenyeji wake kuwa huko kwao Duniani, wanawake waliowahi kupewa nafasi za uongozi walikuwa ni wale waliomiliki viwanda vyao wenyewe. Anasema:

> ‘‘huko kungekuwa ni wanaume tu peke yao. Kukiwa na mwanamke, basi huyo labda ndiye mwajiri – lakini hata huyu ni nadra sana. Kwa kawaida, mwanamke akiweko, huwa kama kielelezo tu wala hatazamiwi sana kutoa mawazo au mawaidha yoyote. Akiweko, lake ni kunakili yanayojadiliwa na baadaye kuwaandalia chai waume’’ (uk. 142).

Uchache wa wanawake katika uongozi ni fumbo linaloashiria binadamu asiye na usemi wowote katika jamii. Hii ni taswira ya mwanamke ambaye ni kama kiumbe anayekosa busara na hekima. Kwa upande wa pili, Mkangi anatusafirisha hadi Walenisi ambapo anatuchorea taswira ya mwanamke tofauti iliyokinyume na mwanamke Duniani kwa Dzombo. Tunaelezwa kuwa jamii ya Walenisi ilikuwa huru na mwanamke huko alikuwa huru. Mwanamke anatoa mchango sawa na mwanaume. Mama mtu - maanani anasema:

> ‘‘Wakati huu, mwanamke amekuwa sawa na mwanaume; ikiwa basi hakumzidi, kwa kuwa pamoja na maendeleo ya kisayansi, bado ni ndani ya mwanamke ambamo siri ya uhai hutungwa, kuota na kuzaliwa. Mwanamke amekuwa kitovu cha hekima na sisi Walenisi hatukomi kufurahia ukweli huu’’ (uk.123).

Hali hii inaonyesha kuwa Wawalenisi hawakubaguliwa kijinsia kinyume na hali ilivyokuwa wakati wa Wachuna. Wito wa Mkangi kupitia taswira za ukinzano za mwanamke katika jamii ya Dzombo na jamii ya Walenisi ni kwamba watu wanapaswa kuwa na utu, ili usawa uwepo katika jamii. Jamii ambayo ina misingi ya utabaka na tofauti za kijinsia haiishi migogoro.

1.5.2 Kidundu

Kidundu ni mdudu mdogo mweusi mfano wa mbung’o. Maajabu ya kidundu ni kwamba pamoja na udogo wake wote huo, yeye huweza kukokota matonge ya mavi ya mbuzi, ama ya kondoo, ama hata ya ng’ombe, ambayo huwa yamemzidi mara tatu kwa ukubwa. Sio hivyo tu, yeye pia huyabingirisha kinyumenyume ili kuyakuza. Na kadiri tonge lizidivyo kukua, ndivyo azidivyo kutia jitihada zaidi ya kubiringisha nyuma aendako na ambako hakuoni. Kidundu ni jazanda inayowakilisha wachuna watawaliwa wajinga. Kwa sababu ya ujinga wao, hawakuweza kutambua ubinafsi na ulafi wa watawala wao. Watawala hawa waliendelea kuwanyonya ili kujistarehesha kwa maendeleo ilhali maskini wakiendelea kuhangaika katika hali ya uchochole. Mwandishi anasema:

> ‘‘Kwa hivyo, huku wakistarehe kwa maendeleo yaliyoletwa na sayansi, ufundi, uhandisi, teknolojia na kadhalika, hakukoma kuwazidishia waliowatawala elimu ya hekima ya kidundu’’ (uk.191).

Katika dondoo hili usemi, ‘elimu ya kidundu’ ni jazanda inayomaanisha kuwa watawala waliwapitishia watawaliwa ujinga wa kufumba macho ili wasitambue ukweli wa maisha. Watawala walikuwa wakieneza elimu yenye ukweli wa kimazigazi kwa watawaliwa. Kwa sababu ya ujinga, watawala walizidi kujiendeleza huku watawaliwa wanyonge wakizidi kusongonyoka.

1.5.3 Madaktari Kulinganishwa na Hirizi za Viunoni

Kwa mujibu wa *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (2004), hirizi ni kitu cha kuvaa mwilini kama vile karatasi iliyo na maandishi maalumu, kipande cha mti au uganga uliofungwa kwenye nguo au ngozi. Wakati wa Wachuna, Mkangi anajaribu kuonyesha kuwa, kulikuwa na matabaka mawili makuu: matajiri na maskini. Ili kuonyesha uhusiano uliokuwa kati ya madaktari na tabaka la

matajiri hata baina ya maskini na madaktari, Mkangi ametumia istiari ya kulinganisha daktari na hirizi za viunoni. Anasema kuwa:

> ‘‘Kila Mchuna hakukosa kuwa na daktari wake wa kibinafsi. Huyu, alimtibu kwake nyumbani na hata akiwa Nokolani. Kwa Wachuna, madaktari wa kibinafsi walikuwa kama ndio hirizi zao za viunoni’’ (uk. 178).

Mwandishi katika kulinganisha madaktari wa kibinafsi na hirizi za viunoni ni istiari inayoashiria kule kutobanduka kwao na wateja wao ambao ni wa tabaka moja. Ili kudhihirisha haya mwandishi anasema kuwa, mama Muchuna alikuwa na mkunga wa kibinafsi. Huyu ndiye aliyemshauri na kumwandama tokea mwezi wa kwanza wa uja uzito mpaka mtoto kuzaliwa. Ilikuwa pia, baada ya kuzaa tu yule mzazi mumo humo Nokolani, kuna chumba cha kumrembesha kabla ya bwanake kumjia. Kwa akina mama wa Kichuna, kupata na kumpendeza mume kulizidi kuzaa na kumlea mtoto.

Mkangi ametumia istiari ili kuwazindua wasomaji kuhusu kuwajibika kwa madaktari wa kibinafsi. Analenga kuwachochea wasomaji na jamii yake kwa jumla kuwa, ikiwezekana kuwa na daktari wa kibinafsi anaweza kukusaidia kuliko madaktari wa umma. Pia, alitumia istiari hii akilenga kuwazindua madaktari wa umma kuwajibikia kazi zao kama vile madaktari wa kibinafsi wanawajibikia kazi yao.

1.6 Hitimisho

Makala hii imeshughulikia historia ya mwandishi, mchango wa mazingira yake katika matumizi ya ufumbaji na aina za mafumbo ambayo yanapatikana katika mazingira ya mwandishi na katika Tahakiki nyinginezo, ambazo huenda Mkangi alitumia kuwasilisha tajriba zake katika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi*.

Makala hii imebainisha kwamba, hali ya kisiasa nchini Kenya wakati wa Mkangi alipokuwa akiandika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi* ilirutubisha matumizi ya ufumbaji. Sio tu mazingira ya kisiasa yaliyoathiri matumizi ya ufumbaji, bali pia mazingira ya kijamii na kiuchumi, ambapo nyenzo kuu za kuzalisha mali zilimilikiwa na tabaka la juu wengi wakiwatumikia.

Tajriba ya ndani na nje ya jela, pamoja na kisomo chake ni baadhi ya mambo yaliyomsukuma kutumia aina za mafumbo yapatikanayo katika riwaya za *Mafuta* na *Walenisi*. Kutokana na maelezo haya imedhihirika wazi kwamba fasihi huzuka kutokana na mwandishi kuingiliana na mazingira yake.

Aidha, makala hii imeainisha mafumbo mbalimbali na maoni ya wataalamu wa fasihi. Imedhihirika kwamba, kuna makundi matatu makuu ya mafumbo: taswira, jazanda na istiari. Mafumbo haya yote yamejengeka ndani ya tamathali za usemi. Mafumbo haya huwezesha ujumbe kuganda vizuri akilini mwa msomaji.

Marejeleo

Leech, G. N. (1969). *Principle of Pragmatics*. London: Longman Group University Press.
Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mkangi, K. G. C. (1984). *Mafuta*. Nairobi: East African Educational Publishers.
Mkangi, K. G. C. (1994). *Walenisi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
Momanyi, J. (1991). *Matumizi ya Taswira Kama Kielelezo cha Uhalisi katika Utenzi wa Al-Inkishafi*. Tasnifu ya M.A, Chuo Kikuu cha Nairobi (Isiyochapishwa).
Msokile, N. (1993). *Msingi wa Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
Musembi, N. N. (2005). *Matumizi ya Taswira na Ukinzano Katika Riwaya za Mkangi.* Tasnifu ya M.A, Chuo Kikuu cha Kenyatta (Isiyochapishwa).

Mwenda, N. (2004). *Uhakiki wa Kazi za Fasihi*. Rock Island: Augustana Collage.

Ogot, B. A. na Ochieng', W. R. (1995). *Decolonization and Independence in 1940 – 1993*. Nairobi: East African Educational Publishers.

Vunyoli, A. J. (2004). *Hadith Kama Chombo cha Maudhui Katika Riwaya za Mkangi*. Tasnifu ya M.A, Chuo Kikuu Cha Kenyatta (Isiyochapishwa).

Wamitila, K. W. (1988). *Towards Unlocking Katama Mkangi's Walenisi. A case Study of Parabolic Narrative Katika Kiswahili Juzuu 61, 1999*. Dar es Salaam: TUKI.

Wamitila, K. W. (2004). *Kichocheo cha Fasihi: Simulizi na Andishi*. Nairobi: Focus Publications Ltd.